

Xavier Marmier, Nederlandse poëzie in vertaling en Hieronymus van Alphen

LOUIS SAALMINK

Xavier Marmier, Dutch poetry in translation and Hieronymus van Alphen

In 1841 Xavier Marmier published his *Letters on Holland* (*Lettres sur la Hollande*). Marmier wrote travel literature and carried out translations, for instance, from German into French. His final judgment on Dutch literature is not favourable, mostly because he thought Dutch poetry lacked passion. Nevertheless, in 1836 he had already published *The friend of small children* (*L'ami des petits enfants*), a children's book of short stories in prose, which included translations from the very successful poems for children by the Dutch author Hieronymus van Alphen. A few years earlier these poems had also been translated into French verse by Auguste Clavereau, born in Luxemburg, who was convinced that Dutch literature should be known in other countries as well. His translations, however, were mostly bought by Dutch readers.

In 1841 publiceerde de Franse literator en schrijver van reisverhalen Xavier Marmier (1808-1892) zijn *Lettres sur la Hollande*, nadat hij het jaar tevoren Nederland had bezocht.¹ Hij was lang niet de enige die zijn licht over Nederland heeft laten schijnen. Door Madeline Koumans zijn in haar proefschrift over het beeld dat de Fransen in de negentiende eeuw van Nederland hadden, zo'n zestig werken behandeld.² Wel bijzonder is dat hij de Nederlandse taal beheerste; hij had namelijk het vermogen om zich snel de taal eigen te maken van de landen die hij bezocht. Marmier heeft veel gereisd, onder meer in Duitsland, IJsland, Scandinavië en Amerika. Bovendien bezat hij het talent zich gelieft te maken bij de lokale bevolking, niet alleen bij hooggeplaatsten maar eveneens bij minder bedeelde. Marmier heeft talrijke reisbeschrijvingen en -beschouwingen gepubliceerd³ alsook enige romans. Hij vertaalde ook literaire werken uit de landen waar hij was geweest en schreef essays over de literatuurgeschiedenis daarvan. Veel van zijn werken zijn herhaaldelijk herdrukt. Hij was in Frankrijk

1 Paris, H.-L. Delloye, éditeur, se vend chez Garnier Frères, libraires, 1841. R. van der Meulen, *Algemeene aardrijkskundige bibliographie van Nederland*, Eerste deel (Leiden 1888) 33 noemt een uitgave uit 1842, verschenen in Parijs bij Garnier Frères. Een Italiaanse vertaling verscheen in 1842 (*Olanda*).

2 Madeline Marie Caroline Koumans, *La Hollande et les Hollandais au XIXe siècle vus par les Français* (Maastricht 1930) 157-161.

3 In het Nederlands zijn van hem verschenen in 1841 de *Brieven over het Noorden, Denemarken, Zweden, Noorwegen, Lapland en Spitsbergen* en in 1864 S.J. van den Bergh, *Reis in Zwitserland*, naar het Frans van Xavier Marmier.

in zijn tijd een vooraanstaand literator die vanaf 1870 lid was van de Académie Française. Onlangs heeft Wendy Mercer over hem een biografie gepubliceerd, die als ondertitel heeft 'Bringing World Literature to France':⁴ Marmier ontleent zijn literair-historisch belang aan de belangrijke rol die hij heeft gespeeld bij de introductie onder andere van vooraanstaande Duitse schrijvers in Frankrijk. Hier te lande werd vaak geklaagd dat de inheemse markt 'met vertalingen overstromd' werd,⁵ maar als in Frankrijk door reisverslagen belangstelling voor Nederland ontstond, kon men daar natuurlijk alleen door vertalingen vertrouwd raken met de literatuur uit een klein taalggebied als het onze.

Xavier Marmiers visie op de Nederlandse letterkunde

Marmier heeft in zijn *Lettres sur la Hollande* (ruim 300 pagina's) geschreven over de zeden en het karakter van Nederland en heeft verslag gedaan van een reis per trekschuit van Amsterdam naar Den Helder, waarbij één van de reizigers het verhaal vertelde van zijn wedervaren met zekere Elvina Teederhart. Verder heeft hij aandacht besteed aan wat later de laatste audiëntie van koning Willem I zou blijken, aan de Nederlandse ontdekkingsreizen via het Noorden en aan de Nederlandse bezittingen in Indië. Twee hoofdstukken zijn gewijd aan de Nederlandse letterkunde, één aan de 'Ancienne littérature' (Middel-Nederlands, 40 p.) en één aan de 'Littérature moderne' (60 p.).⁶ Marmier heeft geconstateerd dat in Nederland arm en rijk, stedelingen en plattelanders, iedereen rijmt: 'la rime flotte avec le *trekschuit* sur les canaux'.⁷ Ook de censoren ten tijde van de Franse overheersing tussen 1810 en 1813 vonden al (blijkens hun later openbaar gemaakte oordeel) dat er een veel te groot aantal dichters was.⁸ Van de contemporaine dichters krijgt Willem Bilderdijk bij Marmier de meeste ruimte, maar hij noemt van hem geen titels. Verder besteedt hij onder meer aandacht aan Rhijnvis Feith, Jan Fredrik Helmers, Jacob van Lennep en Hendrik Tollens Cz., 'le poète le plus populaire de la Hollande'. Tollens, over wie ook de censoren gunstig oordelen, 'a publié des odes et des chansons, les unes tendres et gra-

4 Wendy S. Mercer, *The life and travels of Xavier Marmier (1808-1892): bringing world literature to France* (Oxford 2007).

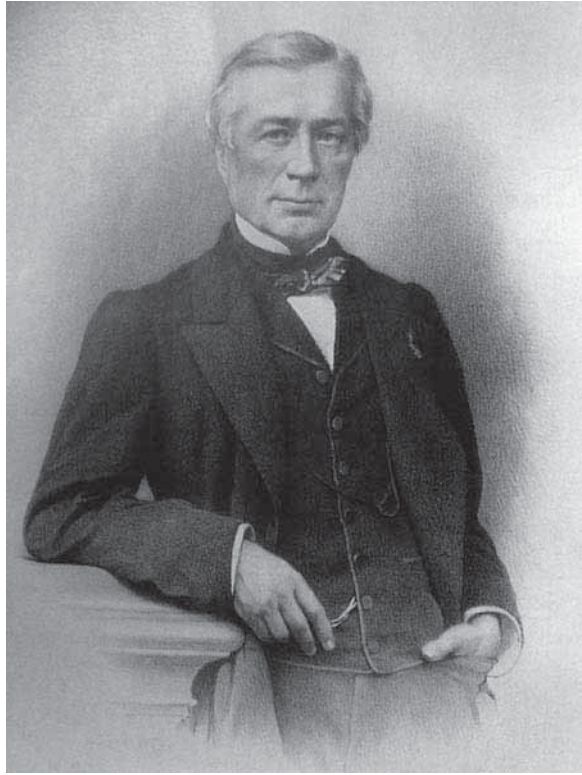
5 Joost Kloek en Wijnand Mijnhardt, 1800, *blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag 2001) 490. Zie over de receptie van buitenlandse literatuur in Nederland in de negentiende eeuw het meest recent de artikelen van Ton van Kalmthout en Rob van de Schoor in het *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 124 (2008), afl. 1.

6 De *Lettres sur la Hollande* zijn oorspronkelijk verschenen in de *Revue des deux mondes* in 1840 en 1841; zie Mercer, *The life and travels of Xavier Marmier*, 161, noot 3, die ook wijst op een eerder artikel 'Poésie populaire de la Hollande', *Revue des deux mondes*, 4e série, tome 6e (avril-juin 1836), 488-503 (deels ook in de *Lettres* opgenomen). De hoofdstukken over Nederland zoals gepubliceerd in de *Revue des deux mondes* in 1840 en 1841 zijn inmiddels ook op internet te vinden: fr.wikisource.org/wiki/Xavier_Marmier

7 Marmier, *Lettres sur la Hollande*, 176-177.

8 Emile Roche, *La censure en Hollande pendant la domination française (9 juillet 1810-16 novembre 1813)* (La Haye [etc.] 1923) 98.

Afb. 1 Portret van Xavier Marmier. Overgenomen uit: Wendy S. Mercer, *The life and travels of Xavier Marmier* (Oxford 2007).

cieuses, les autres empreintes d'un profond sentiment de patriotisme, presque toutes remarquables par la simplicité de la forme, et presque toutes chéries du peuple'. Marmier vertaalde Tollens' 'Wien Neêrlands bloed' dat hij dikwijls op straat door arbeiders heeft horen zingen en in de scholen door kinderen. De uit Frankrijk verbannen en in 1855 in Nederland verblijvende Alphonse Esquiros⁹ noemt Tollens ook 'de meest populaire der levende dichters', die men 'in eenige opzigten als den nederlandschen Béranger aanmerken' kan.¹⁰

Xavier Marmier heeft al eerder over Nederland geschreven, want in 1836 verscheen zijn artikel 'Poésie populaire de la Hollande', waaruit blijkt dat hij toen reeds kennis had van de Nederlandse letterkunde. Dit is verklaarbaar omdat zijn eerste buitenlandse reizen hem tussen 1831 en 1835 naar Duitsland brachten. Hij verwijst in dit artikel naar de eerste twee delen van de *Horae Belgicae* (1830-1833) van Heinrich Hoffmann von Fallersleben, waarvoor hij veel

9 Jacobus Petrus van der Linden, *Alphonse Esquiros, de la bohème romantique à la république sociale* (Heerlen [etc.] 1948) 72-78.

10 In zijn stuk over de weldadigheid citeert Esquiros bovendien uitvoerig Tollens' 'Winteravondliedje'. Alphonse Esquiros, *Nederland en het leven in Nederland*, naar het Fransch door N.S. Calisch (Amsterdam 1858) 236-239, 317-318. In de Franse uitgave *La Néerlande et la vie hollandaise* (Paris 1859) dl. 1, 289-290, dl. 2, 43-46.

waardering heeft, en naar de bloemlezing van volkszangen van J.C.W. le Jeune uit 1828, waarin echter ook stukken zijn opgenomen die volgens hem geen aanspraak kunnen maken op de kwalificatie volkslied.¹¹ Marmier geeft prozavertalingen van ‘De soudans dochter’, van ‘Het waren twee conincskinderen’ en van ‘Dat alle berghen goude waren’. In het hoofdstuk over de ‘Ancienne littérature’ in zijn *Lettres sur la Hollande* zijn echter bij de behandeling van het volkslied in plaats van de laatste twee liederen vertalingen opgenomen van ‘Het ghinghen drie ghespeelkens goet’ en van ‘Daar zou er een magetje vroeg opstaan’.¹² Aan het slot van dat hoofdstuk laat Marmier blijken persoonlijk bekend te zijn met ‘Un de nos amis de Hollande, M. Bogaers, l’auteur des deux charmants poèmes’ (*Jochébed* en *De togt van Heemskerck naar Gibraltar*),¹³ over wie hij zegt: ‘ses ouvrages sont travaillés avec un soin extrême, et cités déjà comme des productions classiques’. Adriaan Bogaers heeft hem bovendien een exemplaar ter beschikking gesteld van het verslag van Gerrit de Veer van de reis naar Nova-Zembla.¹⁴ Op zijn beurt moet Bogaers een ‘hartelijke vriendschap’ gevoeld hebben voor Marmier die hij bezocht als beiden in Parijs waren. En toen Marmier, minder dan een jaar na zijn huwelijk, in 1844 zijn vrouw en kind verloor, heeft hij daarover zelf aan Bogaers geschreven.¹⁵ Marmier vermeldt dat Bogaers voornemens is een nieuwe verzameling volksliederen te publiceren, die in 1846 als *Balladen en romancen* is verschenen en waarin inderdaad het gedicht ‘Het Leidsche wonder’ voorkomt dat Bogaers al aan Marmier had laten zien. Dit gedicht is berijmd door Bogaers en kan dus zomin als sommige gedichten bij Le Jeune als een echt volkslied worden beschouwd. Marmier hechte waarde aan het volkslied en daarmee verwante literatuur omdat daarin de authentieke stem van het verleden geacht werd te weerklinken. Waar Marmier in andere landen snel vriendschappelijke banden aanging met literatoren en geleerden, is mij niet gebleken dat hij in Nederland relaties heeft onderhouden met anderen dan Bogaers, en zijn waardering voor de laatste lijkt gekleurd door hun onderlinge betrekking.

Marmiers eindoordeel over de Nederlandse letterkunde, die hij door zijn talenkennis kon zien in het perspectief van de wereldliteratuur, valt niet echt gunstig uit. Nederlandse critici kunnen er wel een hoge dunk van hebben, maar de Nederlandse letterkunde is leenplichtig aan die van Frankrijk en Duitsland, ook al kan de reiziger die van de rijke en hoge gebieden van de geest afdaalt naar de Nederlandse steden, hier en daar wel een dichtbloem aantreffen, maar

11 Marmier, ‘Poésie populaire de la Hollande’, 495. In 1842 publiceerde Marmier zijn *Chants populaires du Nord*. J.C.W. le Jeune, *Letterkundig overzicht en proeven van de Nederlandsche volkszangen sedert de xvde eeuw* (’s Gravenhage 1828).

12 *Holländische Volkslieder*, gesammelt und erläutert von Heinrich Hoffmann (*Horae Belgicae*, 2) (Breslau 1833) 59-66, 112-114, 116-118, 110-112, 174-175.

13 Marmier, *Lettres sur la Hollande*, 174-175, 229-230.

14 Marmier, *Lettres sur la Hollande*, 249.

15 J.G. Gleichman, *Het leven van mr. A. Bogaers (1795-1870) op verlangen zijner dochter uit zijne nagelaten papieren geschetst* ([S.l.] 1875) 126-127.

die heeft niet dezelfde geur en schittering als die uit omringende landen. De literatuur wordt met kalmte en voorzichtigheid beoefend als een tijdverdrijf naast de hoofdwerkzaamheid. Zulk letterkundig werk wordt niet met grillige onstuimigheid, met gloeiende en losbandige hartstocht geschreven, en er worden geen werken gepubliceerd, waarvan moeders de lezing aan hun dochters moeten verbieden. Van de duizenden gedichten die er verschijnen, zijn er nog geen twintig die qua strekking niet ernstig, moralistisch en praktisch zijn. Men vindt in de Nederlandse letterkunde geen zonden tegen de rede, zoals die soms bij Schiller of Byron worden aangetroffen. Maar met deze gebreken kan de Nederlandse letterkunde wel beschouwd worden als de getrouwe en bestendige vertolking van één van de meest achtenswaardige volken die er bestaan.¹⁶ De karakteristiek die Marmier geeft van de Nederlandse letterkunde komt overeen met die van de huiselijke poëzie, zoals de jong gestorven Goudse predikant David van Heyst die in 1833 heeft gekenschetst, maar de waardering die beiden daarvoor hebben, loopt aanzienlijk uiteen:¹⁷

Wat maakte eertjds onzen Cats tot den geliefden volksdichter? Wat doet onzen Tollens algemeen boven de onvergelykelijken Bilderdijk stellen? Wat anders dan hunne geheel eenige voortreffelijkheid in huiselijke dichtkunst, die bevallige, gevoelvolle poëzie des inwendigen levens, waarvoor onze natie eenen bijzonderen aanleg schijnt te hebben.

Marmier heeft van verscheidene dichters, bijvoorbeeld Goethe en Schiller, werk in Frans proza vertaald, maar gelet op zijn oordeel over de Nederlandse letterkunde is het niet verwonderlijk dat hij geen werk voor volwassenen uit het Nederlands heeft vertaald en na zijn *Lettres sur la Hollande* geen blijk van belangstelling voor de Nederlandse letteren meer heeft gegeven. Maar hij had eerder al wel een kinderboek uit het Nederlands vertaald en gepubliceerd.

L'ami des petits enfants

Bij F.-G. Levrault in Parijs en Straatsburg verscheen in 1836 *L'ami des petits enfants, maximes morales et religieuses*, traduit du hollandais par X. Marmier. Hiervan zijn tot 1863 enige herdrukken verschenen en sommige drukken hebben boven de titel de toevoeging 'Chanoine C. Schmid suite à ses contes' (zie verder Bijlage). Het werk bevat een aantal merendeels korte verhalen. Een inleiding ontbreekt en ook wordt nergens een Nederlandse auteur vermeld. De herdruk uit 1842 die ik enige tijd geleden op een boekenmarkt heb gekocht,

¹⁶ Marmier, *Lettres sur la Hollande*, 232-235. Ook John Bowring meent dat er in Nederland te veel poëzie wordt gepubliceerd die is gekenmerkt door middelmatigheid en zelfoverschatting, zie zijn *Iets over de Nederlandsche taal- en letterkunde* (Leeuwarden 1829) 95-96, en de *Brieven van John Bowring, geschreven op eene reize door Holland, Friesland en Groningen* (Leeuwarden 1830) 239.

¹⁷ Geciteerd naar Ellen Jacoba Krol, *De smaak der natie, Opvattingen over huiselijkheid in de Noord-Nederlandse poëzie van 1800 tot 1840* (Hilversum 1997) 98.

Afb. 2 Frontispiece uit *L'ami des petits enfants*, traduit du Hollandais par X. Marmier (Paris 1842). Bijbehorende tekst van 'Le miroir', de vertaling van Van Alphens 'De spiegel': 'Celui qui se regarde sans cesse au miroir et se flatte d'être beau, celui-là ne possède pas la vraie beauté et court après une satisfaction trompeuse. Le miroir nous rend vaniteux ou nous cause du dépit. Si je veux savoir comment je suis, que Dieu soit le véritable miroir où mon cœur ira se reconnaître.'

bevat een prijscertificaat – op 24 december 1844 uitgereikt door de inspecteurs van het onderwijs in Middelburg aan de toen twaalfjarige François Johannes Matthias Bourdrez, omdat hij zich zo vlijtig had betoond. Het kartonnen bandje dat aan de voor- en achterzijde is voorzien van het wapen van Middelburg bevat nog een tweede boekje, dat net als het eerste 144 pagina's telt en als titel heeft *Itha, comtesse de Toggenbourg*. Deze roman voor de jeugd van de bekende chanoine Christoph Schmid is uit het Duits vertaald door Christian (pseudoniem van Christian Pitois) en in 1839 uitgegeven bij Pitois-Levrault et Cie. De titel van Marmier verwijst naar *L'ami des enfans* van Arnaud Berquin, een boek, zelf weer gemodelleerd naar de *Kinderfreund* van Christian Felix Weisse, dat eerder is verschenen en langer populair is gebleven dan dat van Marmier. De toevoeging 'petits' wijst erop dat Marmier zijn *L'ami des petits enfans* eerder bestemde voor jongere kinderen dan Berquin zijn *L'ami des enfans*, waarin de stukken aanzienlijk langer zijn dan bij Marmier. Bij Marmier zijn 87 prozastukken opgenomen en daarvan nemen de eerste 83 stukjes hon-

derd pagina's in beslag. De vier laatste verhalen zijn veel omvangrijker en tellen samen veertig pagina's. Met deze langere verhalen lijkt Marmier zijn bundel te willen laten aansluiten bij die van zijn voorganger Berquin.

Voor de basistekst van Marmier hoeven we niet naar Nederlandse prozaververtellingen voor kinderen te zoeken. Als de eerste eigenaar van mijn exemplaar van *L'ami des petits enfants*, de jonge Bourdrez, de kindergedichten van Hieronymus van Alphen kende en als hij ijverig in het gekregen Franse boekje heeft gelezen, moet hij al snel het gevoel hebben gekregen op bekend terrein te zijn. Neem bijvoorbeeld 'De perzik', het derde gedicht bij Van Alphen:

Die perzik gaf mijn vader mij,
Om dat ik vlijtig leer.
Nu eet ik vergenoegd en blij.
Die perzik smaakt naar meer.

De vrolijkheid past aan de jeugd
Die leerzaam zig betoont.
De naarstigheid, die kinderdeugd,
Wordt altoos wel beloond.

En leg daarnaast 'La pêche', het tweede prozastukje uit *L'ami des petits enfants*:

Mon père m'a donné cette pêche pour que j'étudie bien. Maintenant je la mange tout joyeux; elle me semble meilleur après le travail.
La gaîté convient à l'enfance. L'application au travail est la vertu des enfants; elle ne peut manquer d'être distinguée, et elle trouve toujours sa récompense.

Hieruit blijkt duidelijk dat Marmier er niet naar streefde van zijn vertaling een nieuwe creatie te maken.

In dit artikel wordt voor het eerst openbaar gemaakt dat verscheidene van de prozastukjes uit *L'ami des petits enfants* zijn vertaald naar Van Alphen, wiens frequent herdrukte *Kleine gedichten voor kinderen* oorspronkelijk zijn verschenen in 1778 en 1782. Nader onderzoek wees uit dat in *L'ami* ook vertalingen zijn opgenomen uit de *Gedichtjes voor kinderen* (1822) door Francijntje de Boer, in Amsterdam door G.J.A. Beijerinck uitgegeven. Vervolgens bleek dat er eveneens stukken zijn vertaald uit de bloemlezing *Gedichtjes voor de Nederlandsche jeugd* (1820), uitgegeven in 's-Gravenhage bij S. de Visser, een bundel gedichten van onder anderen W.H. Warnsinck (Bz.), Petronella Moens en P.R. Feith (de zoon van Rhijnvis Feith). Uit elk van deze drie bundels heeft Marmier ongeveer tweederde van de teksten vertaald. Twee stukjes uit *L'ami des petits enfants* zijn oorspronkelijk van de hand van M. van Heyningen Bosch. De vier laatste, veel langere verhalen zijn ongetwijfeld naar het Duits vertaald, mogelijk van Jakob Glatz maar ik heb ze nog niet afdoend kunnen identificeren.¹⁸

¹⁸ In het verhaal 'L'amabilité' treedt een comtesse de Lilienwald op, in het verhaal 'Le nouvel an' worden de boeken *Théone, cadeau pour jeunes demoiselles* en *Le père Traumann* ten geschenke gege-

Vertaald naar het Nederlands of naar het Frans?

Marmier heeft de twee stukjes van Van Heyningen Bosch bewerkt naar twee van de drie vertalingen uit diens werk die Auguste Clavareau in zijn vertaling van de kindergedichten van Van Alphen (*Petits poèmes à l'usage de l'enfance*, 1834) als bijlage heeft opgenomen.¹⁹ In theorie zou Marmier die twee gedichtjes uit twee verschillende bundels van Van Heyningen Bosch vertaald kunnen hebben, maar het is uiterst onwaarschijnlijk dat hij dan dezelfde twee gedichtjes zou hebben uitgekozen als Clavareau. Daarbij komt dat Clavareau behalve Van Alphen ook de bovengenoemde kindergedichten van Francijntje de Boer in het Frans heeft vertaald (eveneens getiteld *Petits poèmes, à l'usage de l'enfance*, 1835), als ook de *Gedichtjes voor de Nederlandsche jeugd* (*Petits poèmes, à l'usage de la jeunesse hollandaise*, 1836). De mogelijkheid bestaat dus dat Marmier zich heeft gebaseerd op de berijmde Franse tekst van Clavareau. Mischien heeft Marmier de Franse versie onder handbereik gehouden, maar voor zijn prozabewerkingen heeft hij (daargelaten de twee teksten van Van Heyningen Bosch) wel degelijk de Nederlandse tekst als uitgangspunt genomen. Dit blijkt duidelijk als we 'L'orange', de vertaling door Clavareau van 'De perzik', erbij nemen:

De Papa je tiens cette orange;
 Pour ma leçon je la reçus;
 Et quand, tout joyeux, je la mange,
 Son goût me plaît encore plus.

La gaité sied à la jeunesse,
 Quand le temps est bien employé;
 Et l'enfant qui fuit la paresse,
 De son travail est bien payé.

Als Marmier alleen de Franse tekst van Clavareau voor zich had gehad, had hij het niet in overeenstemming met Van Alphen kunnen hebben over een 'pêche'.

Clavareau en de verbreiding van de Nederlandse letterkunde

Jeanne Verbij-Schillings heeft in de tentoonstellingscatalogus over Nederlandse literatuur in Franse vertaling geschreven dat het vanaf de achttiende eeuw mogelijk is 'zich via vertalingen een idee te vormen van de literaire canon van de Nederlanden, zij het vrij beperkt' en dat in de negentiende eeuw 'de litera-

ven (beide oorspronkelijk van Jakob Glatz). In het verhaal 'La fiancée' treedt een Hermann op en in het verhaal 'Honorine' een zekere Starkmann.

¹⁹ De twee teksten zijn bij Marmier getiteld 'La souris' en 'Laura', bij Clavareau 'La petite souris' en 'Rosine et le vieillard' en bij Van Heyningen Bosch 'Het muisje' (uit de bundel *Vader Jakob en zijne kindertjes*) en 'Rosientje en de grijsaard' (uit *De kleine kindervriend*). De bundels van Van Heyningen Bosch die zeer vaak zijn herdrukt, bestaan uit korte prozateksten met zo nu en dan een gedichtje.

tuur uit de Nederlanden weliswaar langzaam, maar gestaag “ontdekt” wordt.²⁰ De in Luxemburg geboren en in Maastricht als ambtenaar werkzame Auguste Clavareau (1787-1864) is in de eerste helft van de negentiende eeuw voor wat de Nederlandse poëzie betreft grotendeels verantwoordelijk voor de vertalingen daarvan in het Frans. Behalve de bovengenoemde drie bundels kindergedichten heeft hij onder meer werken vertaald van Feith, Helmers, Van der Hoop, Spandaw en Tollens, auteurs die in hun tijd hoog in aanzien stonden. Hebben deze vertalingen ook het lezerspubliek in Frankrijk breikt?

Van Alphen's vertaalde kinderpoëzie is vooral bedoeld voor Nederlandse schoolmeesters die ‘doivent apprendre le français à leurs petits élèves’, maar daarnaast gaat het om de daarin vervatte ‘morale si pure et si douce’ en zijn de kindergedichten ‘excellens pour tous les pays’,²¹ waarbij Clavareau meende dat juist Frankrijk was verstoken van werken gericht op ‘l'éducation morale de l'enfance’.²² Van Alphen geniet volgens Clavareau een onvergankelijke faam, en in de *L'Echo de Vaucluse* heeft gestaan dat door zijn kinderpoëzie de wens van de huismoeder werkelijkheid is geworden. Hoe het zij, van Clavareau's vertaling zijn in Zwitserland nadrukken verschenen. Maar alleen al de titel *Petits poèmes à l'usage de la jeunesse hollandaise* (1836, vertaling van *Gedichtjes voor de Nederlandsche jeugd*) verwijst naar binnenlands gebruik, wat ook uit de Préface blijkt: ‘un bon livre à traduire’ (om terug te vertalen), ‘un nouveau service à l'éducation des enfans de la patrie’, ‘pour l'étude de la langue française’. En toen Clavareau veel later nog de kindergedichten van Lambrecht van den Broek vertaalde, moedigde hij de (Nederlandstalige) lezers van deze *Petits poèmes* als volgt aan: ‘comparez-les quelques fois avec le modèle dans votre langue maternelle’.²³

De poëzie die Clavareau voor volwassenen heeft vertaald, zou primair bestemd moeten zijn voor Franstaligen, maar kan natuurlijk ook door Nederlanders ter hand zijn genomen (om hun Frans te onderhouden). In zijn inleiding bij *Le tombeau* van Feith, de vertaling van *Het graf*, schrijft Clavareau dat hij ervan overtuigd is dat de Nederlandse literatuur, te lang miskend, auteurs en titels van de eerste rang bezit. Ook door Marmier wordt *Het graf* in gunstige zin geplaatst naast James Hervey (*Meditations and contemplations*) en Ugo Foscolo (*Dei Sepolcri*). In een voetnoot tekent Marmier hierbij aan: ‘Ce poème a été traduit en vers français par un écrivain de Maëstricht, M. Clavareau’. Dit is de enige plaats waar Clavareau bij Marmier wordt vermeld.²⁴

Voorafgaand aan zijn vertaling van Tollens' *Tafereel van de overwintering*

20 Jeanne Verbij-Schillings, *Découverte des lettres néerlandaises=Nederlandse literatuur in Franse vertaling* (Leiden 2000) 34.

21 Jér. van Alphen, *Petits poèmes, à l'usage de l'enfance* (Utrecht 1835) 6, 7. Ik heb over de vertaling door Clavareau van Van Alphen geschreven in de afscheidsbundel voor dr. P.J. Verkruisje (ter perse).

22 Françoise de Boer, *Petits poèmes, à l'usage de l'enfance* (Maastricht 1835) voorbericht.

23 L. van den Broek, *Petits poèmes à l'usage de l'enfance*, traduits par Auguste Clavareau (Leyde 1859), Avant-propos. Vertaling van: *Kindergedichtjes* (Leyden [1858]).

24 Marmier, *Lettres sur la Hollande*, 223.

der Hollanders op Nova Zembla (1822) zegt Clavareau dat het wordt beschouwd als ‘un ouvrage classique, où le génie étincelle à chaque page’²⁵ of in latere lezing als ‘une oeuvre de talent faite par un homme de beaucoup de goût’,²⁶ uitlatingen die staan in ‘de traditie waarin het nationale zelfvertrouwen werd opgeklopt om de erosie ervan te bezweren.’²⁷ De beoogde lezers zijn degenen ‘qui n’entendent pas la langue hollandaise’. De druk van 1828, verschenen bij H. Tarlier in Brussel, bevat echter een lijstje van het aantal intekenaren (totaal 1896) uitgesplitst per provincie van het toenmalige Koninkrijk. Bijna tweederde van de intekenaren komt uit de Zuidnederlandse provincies en velen daarvan zullen inderdaad het Nederlands niet hebben beheerst, maar nergens blijkt dat er intekenaren uit Frankrijk zijn geweest.²⁸ Zoals gezegd had Marmier wel een zekere waardering voor Tollens,²⁹ maar hij besteedt geen aandacht aan *De overwintering op Nova Zembla* (of aan Clavareaus vertaling daarvan), want in het hoofdstuk over de ontdekkingsstochten baseert hij zich op het contemporaine en authentieke verslag van Gerrit de Veer,

l’un des récits les plus dramatiques qui existent dans les annales de la marine. [...] Les vraies souffrances se traduisent par une parole simple et austère. Les émotions factices s’enveloppent dans un tissu de phrases artificielles.³⁰

Ook Alphonse Esquiros geeft de voorkeur aan ‘het eenvoudige en onopgesmukte reisverhaal der togtgenooten zelve’ boven de ‘kunstmatige poëzij’ van Tollens’ *Tafereel*.³¹

In 1841, het jaar waarin Marmier ook zijn *Lettres sur la Hollande* uitgaf, publiceerde Clavareau in Utrecht bij L.E. Bosch et Fils zijn *Impressions de l’âme, Mélange de traductions du hollandais, de l’allemand, de l’anglais, et de poésies du traducteur*. Hij deelt in zijn inleiding mee dat hij contact heeft gezocht met ‘Mr. Marmier, l’un des Rédacteurs de la Revue de Paris, et de la Revue Germanique, qui rédigea ces articles où notre littérature est jugée si favorablement et avec une connaissance approfondie du sujet’. Verder zet hij uiteen dat vertalingen van de literatuur uit verschillende landen volkeren met elkaar verbindt, en dat zijn eerdere vertalingen in Frankrijk lovend zijn besproken. Als men zijn vertalingen van verscheidene Nederlandse dichters en van Byron, Matthias Claudius, Schiller en zijn eigen gedichten naast elkaar legt, zal men ervan over-

25 Tollens, *Les Bataves à la Nouvelle-Zemble*, traduit par Auguste Clavareau (Bruxelles 1828) vi.

26 Tollens, *L’hivernage des Hollandais à la Nouvelle-Zemble, 1596-1597*, traduit par Auguste Clavareau, 3e éd. (Maestricht [etc.] 1838) 19.

27 Joost Kloek, *Een begrensd vaderland* (Amsterdam 1997) 5.

28 Vgl. Verbij-Schillings, *Découverte des lettres néerlandaises*, 36-37. De baten van de uitgave waren bestemd voor de Maatschappij van Weldadigheid, wat het aantal intekenaren in gunstige zin beïnvloed zal hebben.

29 Schotel citeert zelfs, helaas zonder bronvermelding, een berijmde vertaling door Marmier van Tollens’ ‘Bij het lijkje van een kind’. Tollens is veelvuldig in het Frans vertaald, maar zelden in zelfstandige publicaties van enige omvang, zie G.D.J. Schotel, *Tollens en zijn tijd* (Tiel 1860) 299-307.

30 Marmier, *Lettres sur la Hollande*, 230-231, 249.

31 Esquiros, *Nederland en het leven in Nederland*, 317, *Le Néerlande et la vie hollandaise*, dl. 1, 289.

tuigd raken dat onze literatuur kan wedijveren met die van andere volkeren. In een passage als ‘Et nous aussi, nous avons des droits à être connus des autres peuples!’ lijkt hij zich echter tot een Nederlands lezerspubliek te richten. Zijn Franse vertaling ‘La mort et la jeune fille’ van een Duits gedicht (‘Der Tod und das Mädchen’) van Claudius is bovendien behalve in de bundel *Impressions de l'âme* ook verschenen in de *Almanak voor het schoone en goede* voor 1841, die natuurlijk alleen in Nederland werd verspreid. Nu zijn er weliswaar vertalingen in het Frans verschenen (en in Parijs uitgegeven) van Nederlandse toneelstukken,³² van werken van Van Lennep en van de *Camera obscura*,³³ maar de talrijke vertalingen van Clavareau zijn allemaal in de Nederlanden uitgegeven³⁴ en zijn niet werkelijk in Frankrijk doorgedrongen. Hooguit hebben ze de Franstaligen in het huidige België bereikt. Overigens waren ze vooral op een Nederlandstalig publiek gericht. De Franse journalist Edmond Texier heeft in zijn reisbeschrijving over Nederland uit 1857 geschreven dat de letteren van Frankrijk, Engeland, Duitsland, Italië en Spanje algemeen bekend en vertaald zijn, terwijl de bijna volledige afwezigheid van vertalingen en de algemene onbekendheid met de Nederlandse taal een slecht voorteken zijn.³⁵ Clavareau heeft dus de Nederlandse poëzie internationaal niet de plaats kunnen geven waarop zij naar zijn mening recht had en bovendien waren ‘echte’ Fransen niet bijzonder hooggestemd over de Nederlandse letterkunde.

Marmier en Van Alphen

Francijntje de Boer was er trots op dat haar gedichten ‘de eer eener Fransche vertaling te beurt viel’³⁶ (die van Clavareau), maar zij heeft niet geweten dat ook Marmier haar werk en dat van anderen ten dele in het Frans heeft vertaald, echter zonder de oorspronkelijke auteurs te vermelden. Deze handelwijze is naar onze maatstaven natuurlijk niet toelaatbaar, maar we moeten bedenken dat er in deze periode nog geen internationaal geldende regelgeving inzake het auteursrecht gold. Bovendien heersten er destijds ook andere opvattingen over plagiaat, navolging en oorspronkelijkheid. De situatie met *L’ami des petits enfants* is vergelijkbaar met *De kleine Grandisson, of de gehoorzaame zoon*,

32 *Chefs-d’oeuvre du théâtre hollandais* (Paris 1822), herhaaldelijk herdrukt, in de reeks *Chefs-d’oeuvre des théâtres étrangers*, zie P. Leendertz Jr., *Bibliographie der werken van P.C. Hooft* (’s-Gravenhage 1931) 72-73. Bevat vertalingen in proza van Hoofts *Baeto*, Vondels *Gysbreght* en *Lucifer* en Langendijks *De wiskunstenars*. Jean Cohen, de in Amersfoort geboren vertaler en inleider zegt over de letterkunde van zijn tijd: ‘Nous pouvons certifier à nos lecteurs que jamais la poésie hollandaise n’a brillé d’un plus grand éclat qu’au moment où nous écrivons.’

33 Jan ten Brink, *Geschiedenis der Noord-Nederlandse letteren in de XIXe eeuw*, dl. 1 (Amsterdam 1888), 189-196, 377.

34 Alleen Tollens’ *L’hivernage des Hollandais a la Nouvelle-Zemble* uit 1838 heeft óók een Frans impressum: Paris, Louis Janet.

35 Edmond Texier, *Voyage pittoresque en Hollande et en Belgique* (Paris 1857) 129.

36 Francijntje de Boer, *Gedichtjes voor kinderen*, 4de dr. (Utrecht [1852]) Voorberigt.

dat op de titelpagina de naam van de schrijfster vermeldt (Mevrouwe de Weduwe De Cambon, gebooren Van der Werken), terwijl bij de Franse bewerking daarvan, *Le petit Grandisson*, alleen wordt vermeld 'traduction libre du Hollandois' waaraan in de latere, talrijke herdrukken de naam van de bekende bewerker Berquin wordt toegevoegd,³⁷ die ook de uitgever is geweest van de al eerder genoemde succesrijke *L'ami des enfans*, waarvan Marmiers *L'ami des petits enfans* een pendant voor jongere kinderen is. Op de markt voor het kinderboek verkochten de bekendste namen natuurlijk het best. Namen als De Cambon, Van Alphen of Francijntje de Boer waren in Frankrijk niet verkoopbevorderend, die van Berquin of van de beroemde Christoph Schmid wel. Om die reden werd *Itha, comtesse de Toggenbourg* (in mijn exemplaar samengebonden met *L'ami des petits enfans*) ten onrechte toegeschreven aan Christoph Schmid³⁸ en vandaar dat incidenteel aan *L'ami des petits enfans* werd toegevoegd dat het zou gaan om een 'suite à ses contes' van de Duitse 'chanoine C. Schmid'. Maar omdat op de titelpagina ook vermeld wordt dat het werk door Marmier uit het Nederlands is vertaald, ging de koppeling aan Christoph Schmid kennelijk toch te ver.

Behalve over de Nederlandse literatuur in het algemeen is ook het oordeel van Marmier over Van Alphen zuinig uitgevallen: hij 'heeft verscheidene bundels religieuze en zedenkundige poëzie gepubliceerd, en ongekunstelde fabels, verhalen voor kinderen, die zeer vaak zijn herdrukt en zeer populair zijn in heel Nederland, maar die men eerlijk gezegd niet tot de kunstwerken kan rekenen'.³⁹ Van Alphen meende zelf met een bescheidenheidsformule dat hij 'als digter' met zijn kindergedichten 'zeer weinig roem' kon behalen, omdat hij 'slechts eenige nuttige waarheden' naar voren wilde brengen die 'de kinderlijke vatbaarheid niet te boven gingen'. De verhalen van Christoph Schmid zijn in dit verband illustratief. Zijn *Lehrreiche kleine Erzählungen für Kinder* zijn ook in het Frans vertaald en in het Nederlands verschenen als *Eerste* (respectievelijk *Tweede*) *honderdtal leerzame verhalen, voor kinderen*. Deze verhalenbundels waren zeer populair en hebben lang repertoire gehouden (en de afzonderlijke verhalen eruit hebben ongeveer dezelfde omvang als die bij Marmier). In de Voorrede van het *Eerste honderdtal leerzame verhalen* maakt Schmid het oogmerk daarvan duidelijk, dat dus overeenkomt met dat van Van Alphen: 'Al is

37 Grietje Tigges-Drewes en Hans Groot, 'Een eeuw Kleine Grandisson: 1782-1885', *Documentatieblad Werkgroep 18^e Eeuw*, nr. 45 (febr. 1980), 21-64.

38 De oorspronkelijke titel, *Itha, Gräfinn von Toggenbourg*, vermeldt dat het hier gaat om een 'Seitenstück' van Schmid's *Genovefa*. De werkelijke auteur van *Itha* is Franz Joseph Waitzenegger. Zie Heinz Wegehaupt, *Alte Deutsche Kinderbücher, Bibliographie, 1507-1850* ([Hamburg] 1979), nr. 2195-2196. Het werk is ook in het Nederlands vertaald: *Itha, gravin van Toggenburg*.

39 *Lettres sur la Hollande*, 222: 'Van Alphen, grand seigneur comme Cats, procureur-général à la cour d'Utrecht, puis pensionnaire de Leyde, publia plusieurs recueils de poésies religieuses et morales, et des fables naïves, des contes pour les enfants, qui sont très-souvent réimprimés et très-recherchés dans toute la Hollande; mais on ne saurait, à vrai dire, les compter parmi les oeuvres d'art.' John Bowring, *Iets over de Nederlandsche taal- en letterkunde*, 69-70 heeft wel een gunstig oordeel over Van Alphen's kindergedichten, die 'behooren tot de beste, welke ooit geschreven werden'.

de verdienste, om deze verhalen te kiezen, en hun deze gedaante te geven, zeer klein, zoo kan evenwel het nut, dat zij aan de kinderen, voor hun gansche leven, kunnen verschaffen, en dat ik ook alleen bedoel, zeer groot zijn.’ Het *Tweede honderdtal leerzame verhalen* behelst ‘deels geschiedenissen uit de dagelijkse samenleving, deels gelijkenissen, aan welke ik slechts den vorm van een verhaal gegeven heb.’⁴⁰

Marmier kan de verhalenbundels van Schmid heel goed gekend hebben en ik meen dat hij met zijn *L’ami des petits enfants* onder gebruikmaking van de kinderpoëzie van Hieronymus van Alphen, Francijntje de Boer en anderen een kinderboek heeft willen maken naar Schmid’s model, waarin aan de didactische strekking meer belang werd gehecht dan aan de literaire inkleding. Daar komt bij dat ritme en rijm weliswaar de (ongezochte) literaire kwaliteit uitmaken van Van Alphen’s kinderpoëzie, maar Marmier had de poëtische charme van Van Alphen toch niet in Frans didactisch proza kunnen overbrengen.

Van Alphen’s kinderpoëzie is in Nederland vanaf 1778 heel lang geliefd gebleven. Ook de Franse vertaling van Clavareau is tussen 1834 en 1868 in Nederland herhaaldelijk herdrukt. De Zwitserse uitgave daarvan, verschenen in 1835 in Lausanne, moet in 1881 een negende druk hebben beleefd.⁴¹ Zoals we ook bij Clavareaus andere vertalingen hebben gezien, konden landsgrenzen bij dit soort literatuur een barrière vormen, want Clavareaus vertaling heeft geen noemenswaardige verspreiding gevonden in Frankrijk, maar de daar verschenen Van Alphen-bewerking van Marmier is vanaf 1836 ruim een kwart eeuw leverbaar geweest en heeft dus een zekere populariteit genoten, zij het zonder naamsbekendheid voor de Nederlandse auteurs.

BIJLAGE: DRUKKEN VAN *L’AMI DES PETITS ENFANTS*

De meeste drukken zijn beschreven in de *Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale*, dl. 107 (Paris 1921) kol. 203. In deze gedrukte catalogus worden een druk uit 1836 met 96 pag. en één uit 1836 met 108 pag. beschreven. De laatste heb ik on-line niet terug kunnen vinden. De ‘ondertitel’ *Maximes morales et religieuses* staat in mijn exemplaar van 1842 en in de druk van 1839 boven de eerste tekstpagina. De druk, in 1839 gepubliceerd bij Pitois-Levrault et Cie. in Parijs, heeft boven de titelpagina: ‘Chanoine C. Schmid suite à ses contes’. Het exemplaar daarvan uit de Stadsbibliotheek te Haarlem heeft een boekhandelsplaatje van W.H. Zeelt te Amsterdam. Als provenance wordt vermeld: A. van der Voort en Jacobus Lissone. Vanaf 1839 bevat ‘enfants’ in de titel een ‘t’. De druk van 1842 verscheen bij Langlois et Leclercq in Parijs.

⁴⁰ De vermeende veronachtzaming van de vorm kan ook een topos zijn, zie stelling 4 van het proefschrift van Ellen Krol, *De smaak der natie*.

⁴¹ Claudia Weilenmann, *Annotierte Bibliographie der schweizer Kinder- und Jugendliteratur von 1750 bis 1900* (Stuttgart [etc.] 1993).

De editie uit 1839 is gedrukt bij H. Fournier et Cie. en hoewel die uit 1842 is gedrukt bij Hippolyte Tilliard is de laatste een herdruk in stereotypie van de eerste. Bij Langlois et Leclercq zijn verder nog één of meer ongedateerde drukken verschenen. Behalve twee titels die in de Bibliothèque Nationale gedateerd worden (1844) en (1845) maar die qua titelbeschrijving verder niet van elkaar verschillen, wordt in de Forum-verkoopcatalogus 100 *The children's world of learning*, dl. 2 (Westrenen 1994) nr. 950 een (ca. 1850) gedateerd exemplaar beschreven dat eveneens bij Langlois et Leclercq is verschenen en evenals de twee titels van de Bibliothèque Nationale 144 pag. telt. Het Forum-exemplaar bevat een handgeschreven prijscertificaat, gedateerd 3 oktober 1854: 'donné à Daniel Engelen par A. Clavier'. Het exemplaar gedateerd (1844) heeft volgens de Bibliothèque Nationale ook de annotatie: 'Suite aux *Contes* du chanoine Schmid'.

Daarna zijn er in 1859 en 1863 nog twee drukken uitgegeven bij de Vve Berger-Levrault et Fils in Parijs. Dat van *L'ami* in Nederland drie exemplaren zijn bewaard gebleven, duidt op een zekere verspreiding hier. De uitgeverijen Langlois et Leclercq en Pitois-Levrault et Cie zijn beide blijkens het titelblad gevestigd te Parijs aan de Rue de la Harpe, 81. Bij Mercer, *The life and travels of Xavier Marmier* wordt *L'ami des petits enfans* alleen in de bibliografie (xiii) genoemd zonder vermelding van herdrukken.

*L.G. Saalmink, Nieuwe Herengracht 121 IV, 1011 SB Amsterdam,
LSaalmink@planet.nl*